

MEERJARENPLAN STICHTING ARK 2023-2027

In beweging voor wilde natuur- landschappen

VAN OPSTARTEN NAAR OPSCHALEN

Meerjarenplan ARK Rewilding Nederland 2023-2027
In beweging voor wilde natuurlandschappen

FOTOGRAFIE

Met dank aan: Bart Beekers, Bert Beelen, Eduard van Beinum, Erwin Christis, Chris van der Heijden, Jeroen Helmer, Bob Luijks, Onderwaterbeelden.nl, Anne-Marie Pronk, Ernst Schrijver, Stijn Smits/Vilda, Lars Soerink, Peter Verhoog, Bert Vervoort

TEKENINGEN

Jeroen Helmer

GRAFISCH ONTWERP

Bas Reijnen

© ARK Rewilding Nederland, november 2022

5

In beweging voor
wilde natuurlandschappen

7

Over dit meerjarenplan

9

Van natuurontwikkeling naar rewilding

10

1. Momentum voor rewilding:
van opstarten naar opschalen

12

2. Gebiedsprogramma's voor zeven
natuurlandschappen

20

3. Opschalen van rewilding
in Nederland

26

4. Ontwikkeling van ARK:
voorkomen van wildgroei

31

Bijlage. De belangrijkste bevindingen uit
onze verkenningen

**In beweging voor wilde
natuurlandschappen**

ARK Natuurontwikkeling is opgericht in 1989 om in de praktijk te laten zien dat ons landschap opleeft als wij de natuur ruimte bieden om haar eigen gang te gaan. Dat door de groei- en herstelkracht van natuur als vertrekpunt te nemen er nieuwe toekomstperspectieven ontstaan, voor de natuur, voor onze economie én ons mens-zijn.

Anno 2022 wordt onze ontwikkelingsgerichte strategie van natuurontwikkeling wereldwijd aangeduid als 'rewilding'. Sinds ons laatste meerjarenplan (april 2019) zijn er vele boeken en films verschenen, opleidingen ontstaan en is het aantal publicaties over rewilding exponentieel toegenomen. In nagenoeg alle Europese landen zijn de afgelopen jaren rewilding-organisaties ontstaan.

Een groeiend aantal particulieren, grondeigenaren, bedrijven, ngo's en overheden beseft dat een verdere teloorgang van biodiversiteit alleen gekeerd kan worden door nieuwe kansen voor natuur te scheppen en robuuste doorleefbare natuurlandschappen te ontwikkelen.

Rewilding is de afgelopen jaren uitgegroeid tot een volwaardige natuurbeschermingsstrategie, tot een beloftevol perspectief dat opschaling nodig heeft. ARK Natuurontwikkeling zet met dit meerjarenplan daarom een nieuwe stap: van uitdager naar opschaler van rewilding in Nederland (en omstreken). In de komende jaren zullen wij daarom naast onze eigen spraakmakende veldprojecten, meer dan ooit energie en aandacht geven aan het inspireren, motiveren en faciliteren van anderen om aan de slag te gaan met rewilding.

Na ruim 30 jaar ARK Natuurontwikkeling gaan we verder als ARK Rewilding Nederland.

Wij zien er naar uit Nederland samen met u, samen met jou, wilder, rijker en toekomstbestendiger te maken.

Jos Rademakers en Esther Blom
Directie ARK Rewilding Nederland

November 2022

jos.rademakers@ark.eu
esther.blom@ark.eu

Op naar een wilder, rijker en toekomstbestendiger Nederland

Over dit meerjarenplan

Dit meerjarenplan 2023-2027-(2030) is ontwikkeld vanuit drie vragen:

1. Wat is er gaande in wereld? Welke trends zijn voor ons als natuurontwikkelaars van belang?
2. Hoe hebben wij het de laatste jaren gedaan als ARK? Doen we het goede? Doen wij het goed?
3. Wat staat ons de komende jaren te doen? Waar staan wij voor? Waar gaan wij voor?

In de eerste verkennende fase (november 2021 – maart 2022) hebben wij tientallen gesprekken gevoerd met externe relaties en met ons eigen team (8 februari, 30 maart). In een serie 'lente-gesprekken' hebben zeven sprekers hun kritische visie gegeven op rewilding, op ARK en de uitdagingen voor de komende jaren.

In de voorzomer van 2022 hebben wij de eerste contouren van onze koers voor de komende jaren geschetst en besproken met het team (8 mei), met de Raad van Toezicht (22 juni) en enkele externe relaties. De ontvangen reacties en ontwikkelingen zijn uitgewerkt in een zestal "hoofdlijnen", die op 1 juli met het ARK-team zijn besproken op onze jaarlijkse midzomerbijeenkomst.

De zomermaanden van 2022 zijn gebruikt om de conclusies en de concrete consequenties uit te schrijven. Begin september is een eerste ruwe tekst van het meerjarenplan met het ARK-team besproken en zijn openstaande vragen beantwoord. De feedback is verwerkt in een eind-concept dat eind september 2022 met onze Raad van Toezicht is besproken. In oktober zijn enkele onderdelen aangescherpt.

Van natuurontwikkeling naar rewilding

In dit meerjarenplan gebruiken wij de term ‘rewilding’ naast of in plaats van ‘natuurontwikkeling’. Dat doen wij om onze verbondenheid uit te drukken met de groeiende internationale beweging van rewilders. En omdat het begrip ‘rewilding’ uitdrukt dat onze ambitie meer is dan het ‘aanleggen van nieuwe natuur’.

Het begrip rewilding staat voor het ontwikkelen van robuuste natuurlandschappen met ecologische, economische én maatschappelijke waarde. Natuurlandschappen waar de natuur nieuwe kansen krijgt, waar de natuur de basis is voor een toekomstbestendig landgebruik en voor onze betrokkenheid bij het landschap.

andering kunnen bieden. Het is een noodzakelijke aanvulling op het via natuurbeheer en regelgeving veiligstellen van bestaande historische natuur. Natuur omdat we het willen en nodig hebben, niet omdat het moet!

Rewilding biedt een zeer perspectiefvol antwoord op de uitdagingen van deze tijd. Robuuste natuurlandschappen bufferen de impact van de klimaatverandering, dragen bij aan de hoogwaterveiligheid. Dynamische bossen, moerasvenen en kustmoerassen nemen tonnen kooldioxide op. Natuurlijke overstromingsgebieden, uiterwaarden en moerassen, langs rivieren en beken vormen onmisbare natuurlijke

‘Rewilding staat voor het ontwikkelen van robuuste natuurlandschappen met ecologische, economische én maatschappelijke waarde.’

Rewilding gaat over het op gang brengen van de natuur door het aanzwengelen van de onderlinge wisselwerking tussen planten, dieren, bodem, water en hun landschap. Daarvoor zijn veelal enkele interventies nodig, zoals het inbrengen van ontbrekende sleutelsoorten, het initiëren van natuurlijke processen als overstromingen, erosie, en begrazing. Rewilding gaat altijd óók het op gang brengen van mensen. Rewilding gaat over het verbinden van natuur met de belangen van landeigenaren, landgebruikers, omwonenden, ontwikkelaars, investeerders, bezoekers. Rewilding gaat over hoe de natuur onze bondgenoot kan zijn, en omgekeerd hoe wij bondgenoot van de natuur kunnen zijn. Rewilding motiveert omdat het positieve perspectieven biedt. Het is een beloftevolle toekomstgerichte natuurbeschermingsstrategie die zich richt op de kansen die vernieuwing en ver-

klimaatbuffers, die water vasthouden in tijden van overvloed en naleveren bij droogte.

Rewilding biedt beloftevolle economische perspectieven. Robuuste natuurlandschappen bieden werkgelegenheid in recreatie en toerisme en bieden een aantrekkelijk vestigingsklimaat voor bedrijven en instellingen. Veel ruimte vragende investeringen zoals delfstofwinning, drinkwaterwinning, stedenbouw, infrastructuur en gezondheidszorg kunnen samengaan met ontwikkeling van nieuwe natuur. Robuuste doorleefbare natuurlandschappen leveren een waardevolle bijdrage aan onze gezondheid en ons welzijn. Ze geven ons ruimte om te ontsnappen, te ontspannen, te sporten, te leren en een omgeving om verbinding te maken met anderen en de natuur.

1

**Momentum voor rewilding:
van opstarten naar opschalen**

MOMENTUM VOOR REWILDING

In het komende decennium is een doorbraak en grootschalige toepassing van rewilding denkbaar. Dat is de rode draad in de vele gesprekken, verkenningen en analyses tijdens de voorbereiding van dit meerjarenplan (zie bijlage).

Het ontwikkelen van wilde natuurlandschappen is een doeltreffend en reëel antwoord op de aanstaande transitie in de landbouw, op de klimaatverandering en op de teloorgang van de natuur in Nederland. Rewilding werkt. De natuur verdient het.

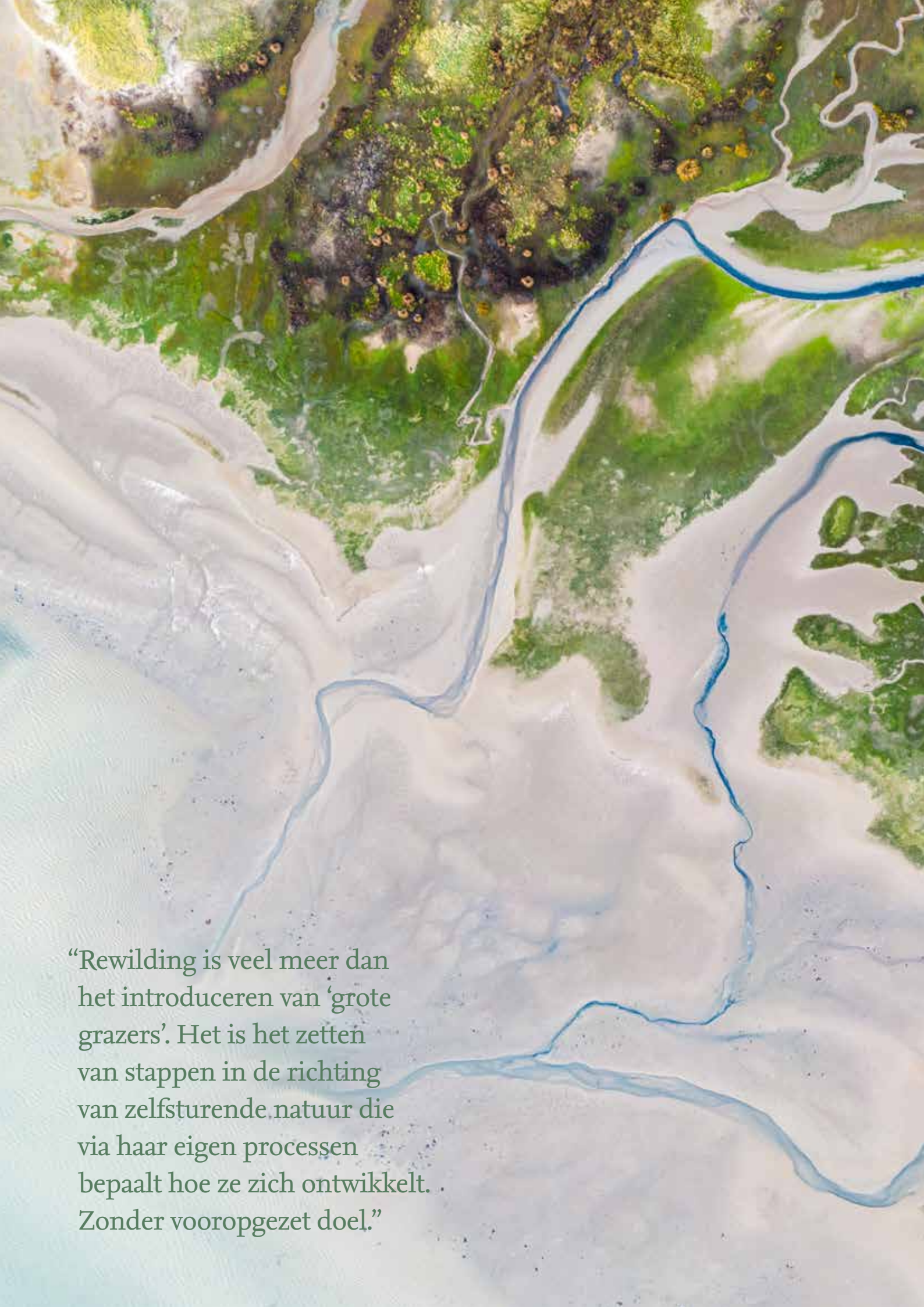
Het is aan ARK om dit momentum voor rewilding te versterken en te verzilveren. En dat kunnen wij niet alleen. Alleen als ook vele anderen aan de slag gaan met de ontwikkeling van nieuwe natuur en robuuste natuurlandschappen zal de opschaling van rewilding werkelijkheid kunnen worden.

TWEELEDIGE AANPAK

Om deze opschaling van rewilding te versnellen kiest ARK in de dit meerjarenplan voor een nieuwe tweeledige strategie:

- ARK zal zelf spraakmakende veldprojecten blijven realiseren. Om meer impact te hebben zullen wij onze eigen projecten gaan concentreren in een beperkt aantal gebieden verspreid over Nederland. In deze gebieden zullen wij ons mét regionale partners inzetten voor de ontwikkeling van robuuste doorleefbare natuurlandschappen (meer natuur), koppelen wij natuurontwikkeling aan verduurzaming van de regionale economie en landgebruik (natuur als bondgenoot) en zetten wij voorbeeldprojecten op als showcases van hoe natuurlijke processen de natuur vormgeven en verrassende winst voor maatschappij en biodiversiteit opleveren.
- ARK zal zich meer dan ooit inspannen om andere (toekomstige) actoren te inspireren, motiveren, ondersteunen en faciliteren om hun eigen rewilding-initiatieven op te zetten. Wij gaan andere actoren (grondeigenaren, investeerders, beheerders, ondernemers, denkers, doeners) in Nederland (en omstreken) actief helpen en hen onderling verbinden in een netwerk van rewilders. Wij introduceren toekomstige actoren (jonge groene professionals) in de wereld van rewilding. Wij zullen het concept rewilding als kansrijke natuurbeschermingsstrategie veel actiever uitdragen en promoten. Én wij zullen de jarenlange ervaring met natuurontwikkeling bundelen en beter ontsluiten.

Deze twee strategieën versterken elkaar. De natuurlandschappen waar we aan werken zijn een onmisbare waarde als inspiratiebron en ervaringsbasis; voor ons zelf én voor de vele andere actoren die (elders) in Nederland hun eigen rewilding-initiatieven ontwikkelen.

An aerial photograph of a river delta, showing a complex network of channels and sandbars. The water is a pale blue-grey, and the sandbars are a light beige. The surrounding land is covered in lush green vegetation, with some areas appearing darker green, possibly indicating different types of plants or forest. The overall scene is a natural, undisturbed landscape.

“Rewilding is veel meer dan het introduceren van ‘grote grazers’. Het is het zetten van stappen in de richting van zelfsturende natuur die via haar eigen processen bepaalt hoe ze zich ontwikkelt. Zonder vooropgezet doel.”

2

Gebiedsprogramma's voor zeven
natuurlandschappen

IMPACT DOOR FOCUS

ARK is te klein om in heel Nederland en aangrenzend buitenland uitvoerend actief te zijn als inspirerend pionier en daadkrachtig samenwerkingspartner. Om versnippering van onze aandacht, energie, menskracht en geld te voorkomen én onze impact te vergroten gaan wij ons eigen veldwerk de komende jaren concentreren in maximaal zeven gebieden.

In deze gebieden zullen wij met andere gebiedspartners investeren in de ontwikkeling van robuuste natuurlandschappen, landschappen waar natuur de basis is voor de ruimtelijke kwaliteit en duurzaam landgebruik. Ook al onze rewilding voorbeeldprojecten, waarin deelvragen rond 'rewilding' worden verkend en uitgetoet, worden in deze gebieden geconcentreerd (begrazingsproeven, wolf-fencing, wilde kat corridors, herintroducties van sleutelsoorten, schelpdierrifherstel etc.).

GEBIEDSPROGRAMMA'S

In deze gebieden gaan wij ons werk programmatisch organiseren. Voor elk van de natuurlandschappen wordt een overkoepelend programma opgesteld waarin ambities en een strategie worden geformuleerd, uitgaande van de regionale natuurpotenties (genius of the place) en ruimtelijke ontwikkelingen. Projecten en deelprojecten die aan deze programma's bijdragen worden zo veel mogelijk gebundeld tot één meerjarig programma en budget. Per programma wordt een team gevormd onder leiding van een gebiedstrekker.

In onze gebiedsprogramma's houden we vast aan de karakteristieke ARK-aanpak van dromen, doen en delen. In onze gebieden voeren wij initiatieven, projecten en activiteiten uit die voldoen aan een aantal heldere criteria:

- De programmaonderdelen passen altijd binnen de vier kernrollen zoals in het vorige meerjarenplan onderscheiden:
  - het ontwerpen, verkennen en uitwerken van innovatieve ideeën, concepten en toekomstvisies;
  - het opzetten en uitvoeren van gedurfde voorbeeldprojecten en rewilding-experimenten;
  - het ondernemend uitvoeren van natuurgerichte gebiedsontwikkelingen;
  - het inspirerend delen van onze ervaringen en ideeën.
- Elk gebiedsprogramma omvat tenminste één vernieuwend, experimenteel aspect, waarvan ook andere projecten kunnen leren, bijvoorbeeld met betrekking tot inrichting, beheer, partnerschappen of financiële arrangementen (recreatie, CO₂, drinkwater, delfstoffen, energie, sport, wonen, ontspanning, kweek).
- Elk gebiedsprogramma omvat een pakket aan 'buurtwerk' activiteiten (omgevingscommunicatie) waarmee de omwonenden en andere omgevingspartijen actief worden gehoord en betrokken. Veldlessen voor schoolgaande jeugd blijven daarin een belangrijk onderdeel.
- Wij voeren alleen ecologische interventies uit, zoals de introductie van sleutelsoorten, als die een blijvende vormende impact op de natuur én betekenis toevoegen aan het gebied (flagship).

De Gelderse Poort

- De programmaonderdelen zijn zo mogelijk ook opschaalbaar en als zodanig repliceerbaar in onze andere gebiedsprogramma's of in rewildinginitiatieven van anderen.

Nota Bene: Wij blijven daarmee dus ook bij de keuze om een géén puur uitvoerende taken op te pakken in opdracht van derden, wel te investeren in projectbegeleidend toepassingsgericht onderzoek (monitoring), maar niet in fundamenteel wetenschappelijk rewildingonderzoek, terughoudend te blijven met juridische procedures én om het beïnvloeden van beleid en regelgeving (lobby, public affairs) aan andere natuur- en milieuorganisaties over te laten.

In onze gebiedsprogramma's blijven wij trouw aan onze rol als grensverlegger, aanjager, wegbereider en uitdager met een vrije positie.

- Wij nemen initiatieven, brengen projecten op gang, pakken kansen op. Daarbij durven wij risico's te nemen en fouten te maken.
- Wij zijn in principe tijdelijk actief in een bepaald gebied. Uiteindelijk dragen wij ons werk over aan anderen.
- Wij delen onze ervaringen, óók als ze tegenvallen.
- Wij werken altijd samen. Wij benaderen onze partners als mede-investeerd en niet als opdrachtgever of uitvoerende opdrachtnemer.
- Wij blijven onafhankelijk. In samenwerkingsverbanden nemen wij een inhoudelijke, uitdagende rol in en kunnen we snel en doortastend optreden.
- Wij zijn slagvaardig. Wij zijn een stichting, met korte beslislijnen en gedeeld leiderschap.

ZEVEN LANDSCHAPPEN

In de komende jaren zullen wij in zeven gebieden zelf aan de slag gaan met rewilding projecten en de ontwikkeling van robuuste natuurlandschappen. In volgorde van duur onze betrokkenheid:

- Het rivierenlandschap van de Gelderse Poort (sinds 1989)
- Het Drielandenpark in Zuid-Limburg (sinds 1996)
- De Rijn- en Maasmonding (sinds 1998)
- Het grensoverschrijdende Kempen~Broek (sinds 2010)
- Het Brabantse Groene Woud (sinds 2019)
- De Nederlandse Noordzee (sinds 2020)
- De Veluwe (sinds 2021)

Drielandenpark Zuid-Limburg

Rijn- en Maasmonding

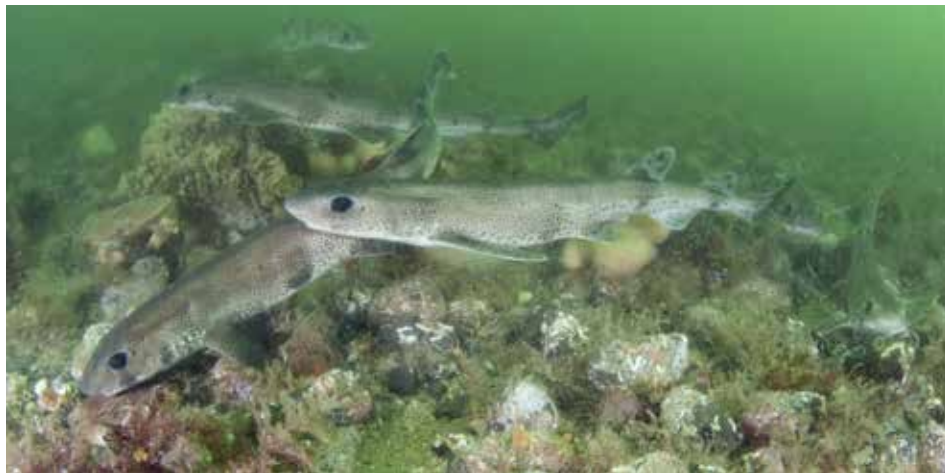

Kempen-Broek

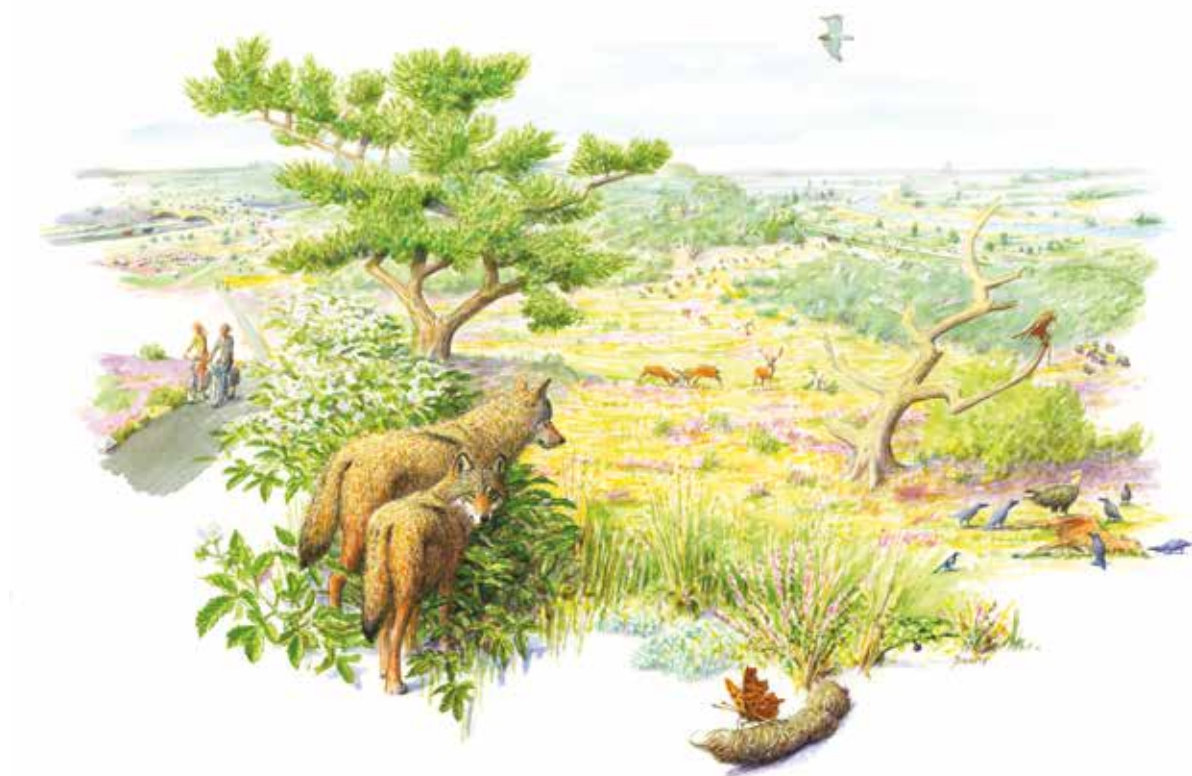
Het Groene Woud

De Nederlandse Noordzee

Veluwe

Veluwe

Deze zeven kerngebieden zijn geselecteerd op basis van de volgende criteria:

- Reeds een stevige positie van ARK, of tenminste voet aan de grond.
- Lokale (potentiële) ontvankelijkheid voor rewilding en wilde natuur.
- Economische en maatschappelijke dragers voor natuur aanwezig of te ontwikkelen.
- Goede spreiding over de Nederlandse landschapstypen (zee, rivieren, delta, hogere zandgronden, bekendalen, heuvelland en laaglandmoeras)
- Brede variatie in relevante natuurlijke vormende processen (biotisch en abiotisch) die we tot leven willen wekken: begrazing, bosontwikkeling, rifontwikkeling, overstroming, sedimentatie, verstuiving...

Nota Bene: Buiten onze kerngebieden zal ARK de komende jaren – in principe – dus géén nieuwe eigen projecten initiëren. Initiatieven van derden zullen wij ondersteunen, maar niet zelf naar ons toe trekken. Reeds lopende projecten buiten de kerngebieden worden de komende jaren afgerond, zorgvuldig overdragen aan andere partijen of afgebouwd.

3

Opschalen van rewilding
in Nederland

OPSCHALEN VAN REWILDING

ARK droomt van een natuurrijker Nederland. De tijd voor een schaalsprong is rijp, de urgentie zichtbaar en het draagvlak voelbaar. Het rewilding-gedachtengoed heeft zich bewezen en is de kindertijd ontgroeid. Wij zullen ons, veel pro-actiever dan voorheen, gaan richten op het motiveren, ondersteunen en faciliteren van andere actoren (particuliere, private en publieke spelers met grond, geld en/of uitvoeringsmacht) om te kiezen voor rewilding.

Onze veldprojecten zijn en blijven de belangrijkste bewijsvoering dat rewilding werkt, maar om Nederland daadwerkelijk wilde natuurlandschappen mogelijk te maken zullen vooral andere gebiedsontwikkelaars, natuurorganisaties, landgoedeigenaren en terreinbeheerders aan de slag moeten.

VIER SAMENHANGENDE REWILDINGPROGRAMMA'S

Om het aantal rewilding initiatieven in Nederland op te schalen gaan wij de komende jaren aan de slag met vier, onderling samenhangende, programma's:

- Het ontwikkelen van een netwerk van rewilding initiatieven in Nederland (e.o.).
- Het gericht inspireren van de toekomstige generatie groene professionals.
- Het ontsluiten en delen van de opgebouwde kennis en ervaring met rewilding.
- Het concept rewilding uitdragen en representeren in het maatschappelijk debat over natuur, duurzaamheid, klimaat en transitie landbouw.

Voor elk van deze onderdelen wordt een samenhangend programma uitgewerkt, waarin de ambities en aanpak verder worden uitgewerkt. Per programma wordt een meerjarig budget toegekend, een team gevormd en een programmatrekker aangewezen.

EEN NIEUWE KOERS

Deze keuze om als ARK gericht te werken aan opschaling van rewilding door het inspireren en ondersteunen van andere actoren is een wezenlijke verlegging van onze koers. Het heeft consequenties voor onze positionering en handelen.

- Het betekent een trendbreuk met onze huidige communicatiestrategie, waarin bewust alleen over eigen projecten en vanuit eigen ervaringen werd gecommuniceerd.
- Het inspireren en ondersteunen van anderen die met rewilding aan de slag willen vraagt dat wij ons beschikbaar en dienstbaarder opstellen en dat wij onze kennis en ervaringen pro-actiever beschikbaar moeten maken.
- Het ondersteunen en adviseren van andere spelers kan op gespannen voet staan met onze onafhankelijke, vrije rol, met name als de ambities niet geheel overeen blijken te komen.
- Een uitgesprokener positionering kan tot gevolg hebben dat we als minder 'neutraal' worden gezien, en meer wind en weerklank tegemoet kunnen zien.

ARK wil inspireren tot het nemen van rewilding-initiatieven en deze met kennis en ervaring bijstaan.

EEN NIEUWE NAAM

Om deze nieuwe rol te onderstrepen zullen wij onze positie als dé Nederlandse rewilding organisatie laten doorklinken in onze positionering. Als eerste stap zullen wij ons presenteren als “ARK Rewilding Nederland”. Daarbij past ook dat we onze uitstraling aan de tijd aanpassen, de website doorontwikkelen en zorgen dat uitingen aansluiten bij onze rewilding-koers en ambities. In de komende jaren zal een verdere rebranding naar Rewilding Nederland onderzocht worden.

1. PROGRAMMA REWILDING NETWERK NEDERLAND

De opschaling van rewilding vraagt om een netwerk van particuliere, private en publieke actoren die het verschil kunnen maken (grond, geld, uitvoering, macht) die elkaar inspireren en steunen bij het ontwikkelen en realiseren van rewildingprojecten. ARK zal de ontwikkeling van dit netwerk van rewilding initiatieven de komende jaren initiëren en faciliteren.

De wijze waarop wij deze uitdaging zullen oppakken en invullen zal nog moeten worden uitgewerkt. Wij zullen daarbij uiteraard samenwerken met Rewilding Europe en de recente ervaringen van Rewilding Britain met het opzetten van een vergelijkbaar netwerk benutten.

Op dit moment denken wij onder meer aan de volgende initiatieven:

- Het ontwikkelen van een digitaal platform, een ‘thuishaven’ waar ontwikkelaars van rewilding-initiatieven inspiratie, en informatie kunnen vinden. Een plek waar rewilders successen kunnen delen, met elkaar in contact kunnen komen en onderlinge samenwerkingen kunnen opzetten.
- Het uitwerken van uitgangspunten en principes voor rewilding initiatieven.

We zetten ons sterker in om studenten en young-professionals de kracht van rewilding te laten zien.

- Het opzetten van een interactieve kaart met alle rewilding-initiatieven, inclusief alle ARK-projecten uit de afgelopen decennia.
- Het aanbieden van online kennis-modules.
- Het opzetten van een programma van activiteiten waar geïnteresseerde rewilders elkaar periodiek ontmoeten, kunnen debatteren en ervaringen uitwisselen. Wij denken aan lezingenreeksen, een jaarlijks symposium, podcastseries etc..
- Het organiseren van reizen naar (Nederlandse en buitenlandse) referentie-gebieden

2. PROGRAMMA YOUNG REWILDING PROFESSIONALS

Wij investeren de komende jaren ook verder in ons educatie-programma gericht op de toekomstige beheerders en ontwikkelaars van natuur en landschap in Nederland. Wij schalen onze inzet op om het rewilding gedachtengoed ingebed te krijgen in de curricula van nagenoeg alle groene opleidingen in Nederland. De ambitie is om alle groene opleidingen te bereiken en ons daarbij niet alleen te richten op inhoudelijke kennis van rewilding (natuurlijke processen) maar ook bij te dragen aan het creëren van een nieuwe generatie die onze ambitie van een natuurrijk vitaal Nederland draagt en mee-uitdraagt.

Onderdeel van dit programma is onder meer:

- Het uitbouwen van een netwerk met docenten en opleidingsdirecteuren van alle groene HBO en WO-opleidingen in Nederland (en wellicht ook aangrenzend buitenland).
- Het verzorgen van gastcolleges, cursussen en velddagen.
- Het uitbouwen van een rewilding netwerk voor toekomstige en jonge professionals (ook buiten de opleidingen om).
- Het betrekken van studenten in onze gebiedsprogramma's (stages en onderzoeksprojecten).

ARK Rewilding Nederland staat voor ruimte en tijd voor de natuurlijke processen die natuur tot Natuur maken.

3. PROGRAMMA REWILDING KENNIS DELEN

De opschaling van rewilding vraagt om het beschikbaar maken van kennis en ervaringen met rewilding. ARK kan bouwen op een decennialange ervaring. Die ervaring is van grote waarde en geeft ons recht van spreken. Ook op andere plekken in de wereld neemt de kennis over rewilding met de dag toe. ARK zal de brede ervaring de komende jaren vastleggen, bundelen, versterken en ontsluiten voor partijen die zelf aan de slag willen en kunnen, waaronder de partijen die we bereiken via het Rewilding Netwerk.

Om deze rol met voldoende aandacht en inzet te kunnen invullen wordt een team opgebouwd van ARK'ers en derden die de inhoudelijke natuurkennis en ervaring met natuurontwikkeling bundelen, ontsluiten én uitdragen. De leden van het team zullen meedraaien in onze eigen gebiedsprogramma's, om deze kennis verder in de praktijk te ontwikkelen en om deze te laten landen in onze eigen veldprojecten.

Onder leiding van de programmatrekker wordt een werkplan opgesteld. Activiteiten waaraan gedacht wordt zijn onder meer:

- Het inrichten van specifieke kennis-pagina's op onze website. Naast specifieke inhoudelijke natuurontwikkelingskennis (bosontwikkeling, moerasveen, carnivoren, begrazing, dood-doet-leven, schelpdierrifherstel) betreft het ook organisatorische ervaringen (projectmanagement, ondernemende gebiedsontwikkeling, aantrekken werkkapitaal etc.).
- Het uitgeven van een handboek rewilding (naar voorbeeld Rewilding Britain).
- Het publiceren van papers, artikelen in vakbladen.

Samenleven met wilde, autonome natuur is voor mensen in Nederland niet vanzelfsprekend. Daarom investeren we altijd in educatie.

- Het op verzoek ondersteunen van rewilding-initiatieven van derden (met name projecten van enige omvang en hoge score op de 'rewildingladder').
- Het via onze veldprojecten podium bieden aan wetenschappers en journalisten die de impact van rewildingprojecten in beeld brengen.
- Het opbouwen en onderhouden van een netwerk van onderzoekers en wetenschappers (Wilde Denktank).

4. PROGRAMMA REWILDING PROMOTIE

De opschaling van rewilding vraagt om uitgesproken en inspirerende pleitbezorgers die het concept rewilding dragen en met verve uitdragen. ARK zal deze rol, als dé Nederlandse rewilding organisatie in de komende jaren explicieter en pro-actiever oppakken. Wij zullen vaker en meer uitgesproken naar voren treden in het maatschappelijke debat.

Ook deze rol zullen wij programmatisch aanpakken. Een klein toegewijd team heeft als taak om ons voor te bereiden om wanneer aan de orde adequaat te kunnen reageren. Onderdeel van dit programma zullen onder meer zijn:

- Het opbouwen van een netwerk van 'rewilding ambassadeurs' die bij gelegenheid naar voren kunnen worden geschoven.
- Het trainen van persoonlijke skills van ARK'ers (mediatrainingen).
- Het voorbereiden van betooglijnen en spraakmakende 'narratives' over rewilding in helder en aansprekend taalgebruik.
- Het samenstellen van issue-papers over relevante maatschappelijke thema's (stikstof, klimaat, wildbeheer, natuurbeleid etc.), waar mogelijk gebaseerd op eigen ervaringen en praktijkvoorbeelden uit de landschappen waar we werken.
- Het doorzetten van de reeds lopende campagne #MeerNatuur, waarin wij voor diverse Nederlandse landsdelen de potenties verkennen van robuuste natuurlandschappen.
- Het vaker zichtbaar en explicieter naar voren treden op sociale media en op andere media met een breed bereik, in nieuws- en opinie en in vakbladen.

4

**Ontwikkeling van ARK:
voorkomen van wildgroei**

ORGANISATIE IN BEWEGING

ARK zal moeten investeren in haar team en organisatie om de voorgaande ambities waar te kunnen maken. Enerzijds zullen er meer mensen en meer geld nodig zijn, anderzijds wil ARK een platte en flexibele netwerkorganisatie blijven, met bevlogen mensen die van huis uit werken en zich toch onderling verbonden voelen.

VAN PROJECTMATIG NAAR PROGRAMMATISCH WERKEN

We gaan ons werk vanaf 2023 organiseren in programma's. Voor ieder gebiedsprogramma en ieder rewilding opschalingsprogramma wordt een verantwoordelijk programmatrekker aangewezen en een team opgebouwd. Per programma worden tijd en middelen vrijgemaakt om een werkplan te ontwikkelen en een voldragen programmateam te vormen.

Wij gaan werken we met jaarlijkse programmabudgetten, met globalere capaciteitsplanningen. Onze projectadministratie zal worden aangepast om het werken binnen programma's te optimaliseren. Voor zover mogelijk binnen de verantwoording naar de subsidieverleners zullen projecten worden samengevoegd. Onze urenregistratie zal gereduceerd worden tot de noodzakelijke kern.

MEER PERSOONLIJKE ONTWIKKELING

ARK zal de komende jaren actiever investeren in de persoonlijke ontwikkeling van haar medewerkers. Onder meer door te werken met persoonlijke ontwikkelplannen, aandacht voor mindful werken (leren omgaan met druk, loslaten, omgaan met weerstand) en meer tijd voor persoonlijke coaching en opleidingen. Met name de specifieke skills die gevraagd worden voor de nieuwe strategieën – zoals netwerkopbouw en uitgesprokener representatie – vergen training en persoonlijke ontwikkeling, waarvoor aandacht, tijd en financiering wordt vrijgemaakt.

Alle medewerkers (ook de programmatrekkers en directieleden) zullen door een persoonlijke begeleider (supporter) binnen het team worden ondersteund. In de meeste gevallen zal dat een programmatrekker zijn, mits deze hiervoor de juiste skills heeft of weet te ontwikkelen. De directieleden blijven de formeel leidinggevenden (werkgever). Wij zullen professionele externe ondersteuning inzetten bij werknemers die dat nodig hebben, bijvoorbeeld in de preventie en de begeleiding van uitval door ziekte.

Op onze teamdagen zullen wij (nog) meer tijd en aandacht besteden aan op relatie gerichte activiteiten (meer onderlinge aandacht) en de onderlinge gespreks- en overlegvaardigheden veiliger en doeltreffender inrichten.

De aanpak van deze persoonlijke en teamontwikkeling zullen we planmatig aanpakken. Een van de directieleden krijgt de verantwoordelijkheid, tijd en budget om dit op te zetten. Ook de ontwikkeling van een professioneler werving- en selectiebeleid is, gezien de noodzaak tot het aantrekken van nieuwe vaardigheden, deel van deze opgave.

“ARK zal moeten investeren
in haar team en organisatie
om onze ambities voor meer
rewilding waar te kunnen
maken.”

ONTWIKKELEN VOOR IMPACT

Om de komende jaren in elk van de zeven gebiedsprogramma's en onze vier rewildingprogramma's daadwerkelijk veel impact te bereiken zal onze organisatie – mits wij daarvoor de benodigde funding weten te verwerven – de komende jaren gaan groeien. De uitdaging daarbij is om als ARK een pionierende, ondernemende en flexibele netwerkorganisatie te blijven, waarbinnen de teamleden die merendeels vanuit huis werken zich toch onderling verbonden weten en voelen.

Door meer programmatisch te werken, waarbij de medewerkers elk in een tot hooguit drie teams meedraaien, verwachten wij meer duidelijkheid en meer onderlinge verbondenheid te kunnen bieden. De teams zullen kunnen rekenen op een professionele ondersteuning door het bureauteam, ons communicatieteam en de directie.

Zodra daar voldoende omvang voor is zullen wij het verzelfstandigen van een of meerdere programma's niet schuwen, zoals dat eerder is gebeurd bij de het ontstaan van FREE Nature (2007) en Rewilding Europe (2011).

VERBREIDING VAN DE FONDSENWERVING

Wij zullen de komende jaren meer effort steken in het verbreden van onze financiering. De focus zal worden verlegd van projectfinanciering naar het aantrekken van gelden op programma- en organisatieniveau. Wij verwachten met onze visie en opschalingsambitie een hoger echelon particuliere en private financiers te kunnen bereiken. Dat vraagt een sterkere profilering, aansprekende grotere verhalen en een professionele aanpak.

Een van de directieleden zal de eindverantwoordelijkheid krijgen om de fondsenwerving te coördineren, mede om te voorkomen dat de druk om geld te werven geheel bij de programmatrekkers zal komen te liggen.

Bijlage. De belangrijkste bevindingen uit onze verkenningen.

Bij de voorbereiding van dit meerjarenplan hebben wij met allereerst naar buiten gekeken. Wij hebben gesprekken gevoerd en boeken gelezen. In een serie 'lentedesprekken' hebben zeven sprekers hun kritische visie gegeven op deze tijd, op rewilding en op ARK. Wat is er gaande in de wereld en wat moeten wij daarmee? Hoe moeten wij deze dynamische tijden duiden? En wat vinden anderen van ARK? Deze bijlage somt de belangrijkste bevindingen op en benoemt de uitdagingen die daaruit voortvloeien.

1. DE TIJD DRINGT

De natuur in Nederland heeft dringend nieuwe perspectieven voor de toekomst nodig. Honderd jaar natuurbehoud en veertig jaar bouwen aan de realisatie van het Natuurnetwerk Nederland (voorheen EHS) blijken, ondanks alle inspanningen, helaas geen voldoende antwoord te bieden op de voortgaande intensivering van het agrarisch landgebruik, de stikstofdepositie, de verstedelijking, de klimaatveranderingen etc. etc. Een hele serie alarmerende publicaties (o.a. de IPPC- en IPBES-rapporten) laat zien dat biodiversiteit afneemt, ook binnen natuurgebieden. De bodems verzuren, verdrogen, logen uit en staan bloot aan inwaai van mest en bestrijdingsmiddelen (insectencrisis). Natuurgebieden zijn klein en onderling versnipperd.

De natuur uit het verleden wordt steeds minder houdbaar. Biodiversiteitsdoelen (Natura 2000, Nationaal natuurnetwerk, Kader Richtlijn Water) worden niet gehaald en het habitatverlies zet door. De tijd dringt.

De toenemende druk op de bestaande natuurgebieden maakt rewilding met de dag urgenter en minder vrijblijvend. Om te overleven heeft de natuur voortdurend nieuwe kansen nodig, kansen om zich te vestigen en aan te passen. Er is meer robuuste natuur nodig. Kortom: er is werk aan de winkel voor natuurontwikkelaars.

2. VEEL AANDACHT VOOR NATUURINCLUSIEVE LANDBOUW

In reactie op de biodiversiteitscrisis is er binnen de natuur- en milieubeweging heel veel aandacht voor regeneratieve, natuurinclusieve landbouw (o.a. Delta-plan Biodiversiteit). De meeste natuur- en milieuorga-

nisaties richten hun pijlen grotendeels op het herstel van klimaat en biodiversiteit via verduurzaming van het agrarisch landgebruik. Initiatieven voor voedselbossen, vegetarische landbouw en herenboerderijen kunnen op veel support rekenen, van zowel publiek, bestuurders als bedrijfsleven.

Opvallend is dat geen van de gevestigde Nederlandse natuurorganisaties uitgesproken pleidooi houdt voor een opschaling van het natuurnetwerk of het ontwikkelen van aaneengesloten robuuste natuurlandschappen. Terwijl elders in Europa en de wereld de roep om meer natuur wél opvallend meer tractie krijgt.

ARK op haar beurt werkt weliswaar wél aan de ontwikkeling van nieuwe natuur, maar is nog een weinig gehoorde publieke stem voor de ontwikkeling van meer en wildere natuur. Rewilding Europe vertegenwoordigt het rewildinggedachtengoed Europa-breed maar heeft geen eigen projecten in Nederland om de boodschap te onderbouwen met de Nederlandse praktijk.

Hier ligt kortom een uitdaging voor ARK, als dé Nederlandse rewildingorganisatie, naar voren te treden en het belang van rewilding en de grote maatschappelijke betekenis van meer natuur en wildere natuur uit te dragen. Natuur is immers geen onland, maar een bron van onschatbare waarde.

3. HET DOELGERICHTE NATUURBELEID BELEMMERT VERDERE REWILDING

In Nederland worden het natuurbeleid, de natuurwetgeving en het natuurbeheer nog steeds gedomineerd door het soort- en doeltypegericht denken en handelen. Door de fixatie op natuurdoeltypen

(Natuurnetwerk), instandhoudingsdoelen (Natura 2000) en maatlatten (Kaderrichtlijn Water) voelen veel natuurbeheerders (nog) te weinig ruimte om 'de natuur weer natuur te laten zijn' en is dat spannend wanneer uitkomsten (waarop men wordt afgerekend) onvoorspelbaarder zijn.

Daarbij komt dat de hoogst gesubsidieerde doelnatuurtypes zijn afgeleid uit tijden van het extensieve agrarische landgebruik, toen menselijke ingrepen als maaien, plaggen en knotten veel soorten deden floreren. Eigenstandige procesnatuur (zoals jaarrondbegraasde gebieden) zijn de natuurbeheersubsidies het laagst, terwijl habitattypen die voorkomen afhankelijk zijn én blijven van onze voortdurende menselijke zorg en onderhoud op de hoogste vergoedingen kunnen rekenen.

Om de ruimte voor rewilding in het beleid te vergroten is dus nog steeds een transitie in denken, een mind-shift nodig. Naast in voorbeeldgebieden te laten zien dat rewilding werkt en meerwaarde heeft, zal rewilding als natuurbeschermingsstrategie actiever gesteund en uitgedragen moeten worden. Hier ligt een uitdaging door ARK en haar supporters, ambassadeurs en vrienden.

4. ONS LANDSCHAP GAAT OP DE SCHOP

Een nieuwe grootschalige transitie van de agrarische landschappen in Nederland lijkt onvermijdelijk. De stikstofcrisis maakt forse ingrepen in de veehouderij feitelijk onafwendbaar. De weerstand tegen deze transitie escaleert, mede omdat duidelijke perspectieven voor de toekomst van de landbouw ontbreken. Enerzijds wordt gepleit voor een verdergaande, kennisgestuurde intensivering en concentratie (precisielandbouw, innovatie). Anderzijds groeit de beweging die streeft naar een vergaande extensivering naar duurzaam, natuurinclusief landgebruik.

En tegelijkertijd blijft de vraag naar ruimte voor wonen, werken, vervoer, sport, recreatie, inspiratie, schoon drinkwater, schone lucht, etc. onverminderd hoog.

De consequenties van deze veranderingen zijn nog ongewis. Het biedt kansen voor rewilding. De ontwikkeling van grootschalige natuurlandschappen kan voor meerdere landstreken een nieuw toekomstbestendig perspectief bieden. Natuurlandschappen waar de productie van oogstbare producten een ondergeschikt economisch belang worden; en waar de regionale economie en landgebruik meer en meer

gedragen worden door het nut en de betekenis van de natuur (CO₂, drinkwater, delfstoffen, energie, schone lucht, gezondheid, bodemherstel, veiligheidsbuffer, waterberging, recreatie, sport, woonkwaliteit, kennis, ontspanning, verstillig, ervaringen etc..).

5. ONZE RELATIE MET DE NATUUR VERANDERT

Er is kanteling gaande in het denken over de relatie tussen de mens en de natuur. De mens is niet meer vanzelfsprekend superieur aan de natuur. Er klinkt een toenemend pleidooi op gelijke rechten toe te kennen aan dieren, planten en zelfs natuurgebieden (o.a. Ambassade van de Noordzee).

Waar natuur vroeger onland was dat in cultuur gebracht moest worden, wordt aan de natuur steeds meer betekenis en een eigen waarde toegekend. We halen inspiratie, relativering en 'deel van iets groters te zijn'. In een wereld met een steeds nadrukkelijker menselijk keurslijf is wilde natuur allang niet meer alleen voor biologen en liefhebbers bron van zingeving en plezier. Tegelijk merkt ARK ook dat nieuwe vormen van dierenliefde soms niet verenigbaar zijn met een 'wild' leven. Een deel van de samenleving heeft een geïdealiseerd beeld van natuur en dieren. Het debat hierover wordt in steeds minder nuance via sociale media gevoerd, wat een nader tot elkaar komen niet gemakkelijk maakt.

6. TOENEMENDE ROEP OM VERANTWOORDELIJKHEID TE NEMEN

De laatste jaren wordt steeds duidelijker dat niet langer de natuurlijke processen, maar de mens zelf dé dominante bepalende factor op aarde is geworden; wij leven in het 'antropoceen'. Wij als mens zijn niet alleen verantwoordelijk voor de teloorgang, maar ook voor de toekomst van de natuur op aarde. Hier wordt in onze maatschappij op uiteenlopende manieren op gereageerd, van fatalistisch negeren tot activistisch protesteren.

Hoopvol is dat er een toenemende interesse bij bedrijven, particulieren en burgers lijkt te ontstaan voor natuurlijke oplossingen. Steeds meer bedrijven en organisaties zetten zich in om bredere, duurzame ambities in hun bedrijfsvoering te integreren (Sustainable Development Goals). De ontwikkeling van for-purpose-bedrijfsmodellen (C-companies) neemt

een grote vlucht. Rewilding biedt naast overtuigende natuurwinst, ook nieuwe economische perspectieven en zoekt actief naar manieren om waarde te ontlenu aan wilde(re) natuur op manieren die samen kunnen gaan met economische verdienmodellen.

7. DE NATUUR VERANDERT BIJNA ONNAVOLGBAAR SNEL

De Nederlandse natuur is in beweging. Veel soorten verdwijnen uit ons landschap, andere komen erbij. Door het veranderende klimaat krijgen tot voor kort zuidelijke soorten betere kansen om zich te vestigen. De mens sleept duizenden soorten aan en nieuwe ecologische niches bezetten; sommige daarvan tonen zich (aanvankelijk) invasief. Ook grote, wilde dieren die lang weg zijn geweest blijken zich vaak verrassend goed te handhaven. Door vermindering van jacht en vervolging, door herstel van natuurlijke processen en door actieve herintroductie keren in heel Europa soorten terug in de natuur.

Vanuit ons perspectief is dit goed nieuws. Niet alleen voor de soorten zelf, maar ook vanwege hun effecten op het natuurecosysteem. Zoals de wolf, die de populatiegroei van zijn prooisorten remt, hun terreingebruik bijstuurt en tegelijkertijd zieke en zwakke dieren verwijdert. Anderzijds roepen de veranderingen van de natuur ook vele vragen, onzekerheden en daarmee weerstand op, binnen én buiten ons werkveld.

8. GROEIEND DRAAGVLAK VOOR REWILDING

Rewilding is de afgelopen jaren uitgegroeid tot een volwaardige natuurbeschermingsstrategie. Na ruim 30 jaar is natuurontwikkeling niet meer nieuw en zijn woorden als procesnatuur, wild en robuust niet meer taboe. Diverse soortenorganisaties kijken niet meer alleen naar behoud en bescherming. Dat is winst die zich de komende jaren gaat uitbetalen.

Anno 2022 wordt rewilding door een groeiend aantal particulieren, grondeigenaren, bedrijven, ngo's en overheden ondersteund. Sinds ons laatste meerjarenplan (april 2019) zijn er vele boeken en films verschenen, opleidingen ontstaan en is het aantal publicaties over rewilding neemt exponentieel toe. In nagenoeg alle Europese landen zijn de afgelopen jaren rewildingorganisaties ontstaan.

“Er is momentum voor rewilding. In de komende jaren ligt er een unieke kans om een groeiende groep actoren te mobiliseren om te kiezen voor rewilding in de terreinen, landgoederen en landschappen die zij bezitten dan wel beheren.”

Er is momentum voor rewilding. In de komende jaren ligt er een unieke kans om een groeiende groep actoren te mobiliseren om te kiezen voor rewilding in de terreinen, landgoederen en landschappen die zij bezitten dan wel beheren. Hier ligt een uitdaging voor ARK Natuurontwikkeling om deze actoren te inspireren, te motiveren en te faciliteren.

9. HET AANDEEL REWILDINGNATUUR BLIJFT BESCHIEDEN

Ondanks de groeiende kennis van en het groeiende maatschappelijk draagvlak voor wilde, spontane natuur wordt het overgrote deel van de Nederlandse natuurgebieden nog steeds patroonmatig beheerd. ARK heeft in haar voorbeeldgebieden in Nederland laten zien dat rewilding werkt en meerwaarde heeft, en over het algemeen worden onze ideeën en initiatieven door zowel onze partners als de omgeving van onze projecten positief ontvangen en gewaardeerd. Maar desalniettemin wordt échte rewilding nog steeds niet breed omarmd. Zo is begrazing in meerdere Nederlandse natuurgebieden inmiddels weliswaar een geaccepteerde beheervorm, maar in veel gevallen kiezen beheerders om allerlei praktische

en risicomijdende overwegingen, voor niet volledig natuurlijke jaarrondbegrazing (niet jaarrond, geen compleet spectrum aan type grazers, onnatuurlijke dichtheden, standaard bijvoeren, geen langjarige sociale groepen, geen stieren).

ARK's aanpak om met voorbeeldprojecten en storytelling aan te tonen hoe ook wildere natuur succesvol bijdraagt aan een grote ecologische variëteit én een grote maatschappelijke waardering blijft nodig. Maar het is niet genoeg voor een doorbraak. Daarvoor is een meer gerichte communicatie over het ARK-gedachtengoed, over de successen en de resultaten en de waarde van meer en wildere natuur voor onze welvaart en ons welzijn. Op groene beroepsopleidingen scholen en universiteiten moet het vak Rewilding deel van het onderwijs en onderzoek worden. Net als in de jaren '80 zal dit leiden tot een vernieuwende stroom van onderop die vanzelf doorsijpelt in de ministeries en natuurbeheerorganisaties.

10. DE ARK-AANPAK WERKT

Uit de ontvangen reacties en feedback op het werk van ARK komt als gemene deler naar voren dat onze

aanpak goed wordt gewaardeerd, zowel door publiek, partners als door betrokken overheden. Al jaren worden de positieve, oplossingsgerichte grondhouding en communicatie van ARK gewaardeerd. ARK heeft mede daardoor een gerespecteerde positie in het werkveld.

Daar waar sprake is van spanningen (ARK'ers worden wel eens als eigenwijs ervaren) gaat dat nagenoeg altijd gepaard met een onderliggende waardering voor onze vrije, onafhankelijke positie en onze ondernemende aanpak. ARK krijgt projecten in de regel vlotter voor elkaar dan menig andere organisatie (overheden, bedrijven, ngo's). De aanpakkersmentaliteit van ARK maakt dat partijen die echt iets voor (meer en/of nieuwe) natuur willen betekenen, graag met ARK samenwerken.

Door meerdere externe partners en partijen wordt ARK, juist vanwege onze ondernemende, doortastende aanpak, een essentiële rol toegedacht in de transitie van ons landschap die de komende jaren op gang moet komen. Deze transitie vraagt immers oplossingsgerichte creatieve koplopers, integrale

denkers en doortastende doeners. Er wordt een expliciet beroep gedaan op ARK om een actieve rol op te pakken.

11. GEEN SCHERP BEELD VAN ARK

Uit de ontvangen interne en externe feedback blijft regelmatig naar voren komen dat de visie, ambitie en strategie van ARK onvoldoende helder en niet eenduidig zijn. ARK werkt aan een grote diversiteit aan projecten, verspreid over het land, in wisselende rollen. Met enige regelmaat blijken de verwachtingen bij partners niet overeen te komen met onze ambitie en mogelijkheden. De indeling in vier type van projecten, die wij sinds het vorige meerjarenplan hanteren, blijkt daarbij onvoldoende zeggingskracht te hebben.

Een nadere aanscherping van onze strategie en werkwijze zal de effectiviteit van ons werk vergroten. Het helpt om scherpere keuzes te maken uit de projecten en initiatieven die wij oppakken. Voor (potentiële) samenwerkingspartners en financiers is een scherpere positionering van belang om een sneller en accurater beeld van ons ARK te kunnen vormen.

